

PROBLEMI FUNKCIONALNE ORGANIZACIJE MREŽE NASELJA U OBUHVATU RPPPPN TURISTIČKE REGIJE KUČAJSKE PLANINE

Marija Jeftić¹, Ivan Radulović²

Apstrakt: Prilikom elaboracije naseljenosti u obuhvatu RPPPPN turističke regije Kučajske planine uočena je velika raznolikost u pogledu veličine, geneze, morfologije i funkcija naselja Regiona. U radu su dati konceptualni predlozi za uspostavljanje racionalne mreže naselja ovog prostor koji u razvojnom smislu ograničavaju oni centri koji, nalik mnoštvu seoskih naselja u Srbiji, ne poseduju osnovne institucije socijalne infrastrukture. Posebna pažnja je usmerena na međusobno usaglašavanje interesa korisnika prostora u Regionu, a naročito na usaglašavanje interesa razvoja turizma i naseljenosti, istraživanja i eksploatacije mineralnih sirovina, planiranih infrastrukturnih sistema sa interesima odbrane zemlje, zaštite životne sredine, zaštite prirode, prirodnih i kulturno-istorijskih dobara.

Ključne reči: funkcionalna organizacija naselja, integracija, korisnici prostora, zaštita javnog interesa

Abstract: During the elaboration of the network of settlements in the scope of Regional Spatial Plan of the special purpose area of the tourist region Kučajske planine, a great diversity was noticed in terms of settlements` size, genesis, morphology and functions. The paper presents conceptual proposals for the establishment of the rational network of settlements in this area, which in terms of development is limited by those centers that, like many rural settlements in Serbia, do not have the basic institutions of social infrastructure. Special attention is paid to the mutual harmonization of the interests of the users of this area, and especially to the harmonization of the interests of tourism and population development, research and exploitation of mineral raw materials, planned infrastructure systems with the interests of the country's defense, environmental protection, nature protection, natural and cultural-historical assets.

Key words: functional organization of settlements, integration, users of space, public interest protection

OSNOVNE GEOGRAFSKE I SOCIOEKONOMSKE KARAKTERISTIKE REGIONA

Područje Prostornog plana ukupne površine 1223,73 km², obuhvata delove teritorije opštine Despotovac u pomoravskoj oblasti (463,44 km²) i čitavu teritoriju opštine Zagubica u braničevskoj oblasti (760,29 km²). Područje broji preko 27.075 stanovnika koji žive u 39 naselja (Popis iz 2011.). Region se nalazi u centralnom delu Balkanskog poluostrva, između koridora Dunava i Rumunije na severu, borske i zaječarske oblasti na istoku, rasinske i nišavske oblasti na jugu i podunavske i braničevske oblasti na zapadu. Najvažniju namenu planskog područja, koja za-

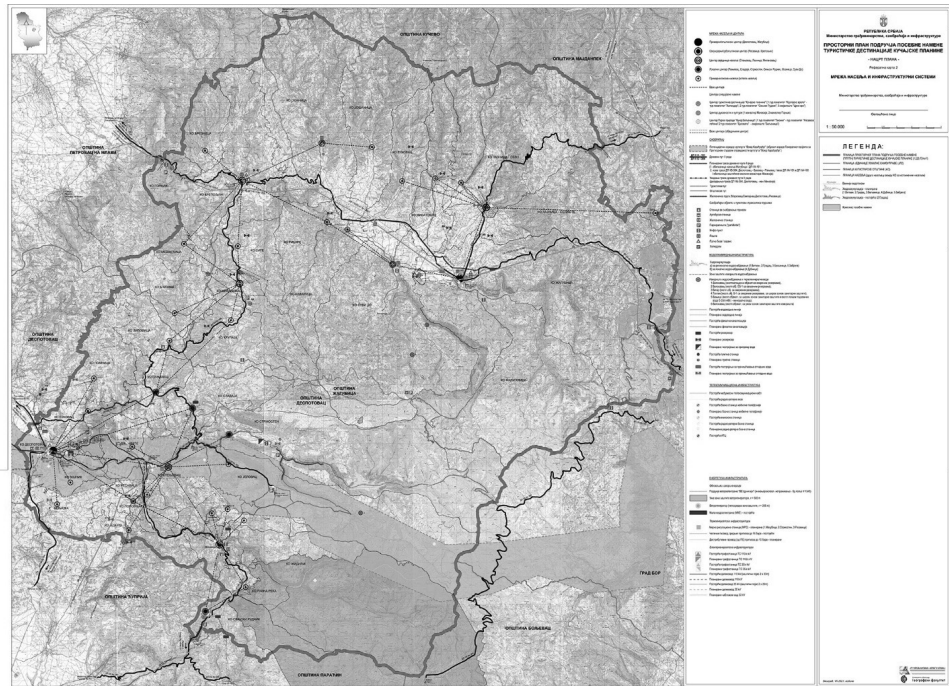
---

1 Univerzitet u Beogradu, Geografski fakultet, Studentski trg 3/III, email: marija.jeftic@gef.bg.ac.rs

2 Grad Kragujevac, Glavni urbanista grada Kragujevca, Trg Slobode 3, Kragujevac, e-mail:ivan.radulovic@kg.org.rs

Problemi funkcionalne organizacije mreže naselja u obuhvatu RPPPPN turističke regije Kučajske planine

hvata i najveći deo obuhvata Prostornog plana, čini teritorija Parka prirode „Beljanica-Kučaj“. U fluvijalnom i kraškom *reljefu* dominiraju Karpatske planine- Kučaj i Beljanica (u visinskoj zoni između 1.000 - 1.500 m), rečni tokovi, izvori, vrela i podzemne vode (reke planskog područja pripadaju slivu Crnog mora ka kojem se odvodnjavaju preko Resave i Mlave) a izdvajaju se i brojni geomorfološki oblici: paleovulkanske kupe, rečne doline od kojih su mnoge tipa klisura i kanjona, dobro razvijeni površinski (uvale, vrtače) i podzemni oblici (jame i pećine) nastali radom kraške erozije i dr. Teritorija Prostornog plana obuhvata *visinske zone* od 200 m (ušće Krupaje u Mlavu do 1339 m (vrh Beljanice). U *socijalno - ekonomskom* pogledu je Region nedovoljno razvijen a u demografskom prati opšti trend depopulacije. Plansko područje poseduje brojne karakteristike, među kojima su i potencijali i ograničenja. Dobar *sabračajan položaj* Regiona nije u dovoljnoj meri valorizovan ali je očekivano unapređenje funkcionalne povezanosti planskog područja kroz razvoj saobraćajne infrastrukture, pre svega izgradnjom državnog puta I reda „Vožd Karađorđe“ (Lazarevac-Arandelovac-Topola-Rača-Markovac-Svilajnac-Despotovac-Bor). Perspektivno bi ovaj potez mogao da ima važnu ulogu u povezivanju koridora X i XI³ i istočne Srbije, što bi u širem smislu uticalo na evropsku i mediteransku (preko luke Bar) orijentaciju naše države (RPPPPN KP, 2021, Nacr). Najvažniji prirodni resursi su: geotermalni i mineralni izvori, hidropotencijali, šume i mineralni resursi i poljoprivredno zemljište. Pored toga, postojeće prirodne vrednosti⁴, najznačajnija kulturno istorijska baština na nacionalnom nivou⁵ i dr. predstavljaju preduslov za održivi razvoj ovog prostora, turističku validizaciju i adekvatnu turističku prezentaciju planskog područja, uz stvaranje regionalne autentičnosti.

Izvor: RPPPPN turističke regije Kučajske planine, Nacr, 2021.

3 Putni pravac E-763 (Beograd-južni Jadran) predstavlja krak Transevropske magistrale (TEM) koji na području Srbije povezuje osnovni pravac TEM (Gdanjska - Atina/Istanbul) sa Jadranskim morem (deo rute 4, SEETO).

4 Park prirode „Beljanica-Kučaj“, Resavska klisura, vrelo Mlave, Kučajske planine, Vinatovača (opšti rezervat prirode), Busovata (strogi prirodni rezervat) i klisura Osaničke reke, itd.

5 Objekat duhovne kulture (Gornjak), odnosno objekat duhovne kulture na potencijalnoj Uneskovoj Listi Svetske baštine (Manasija) i dr.

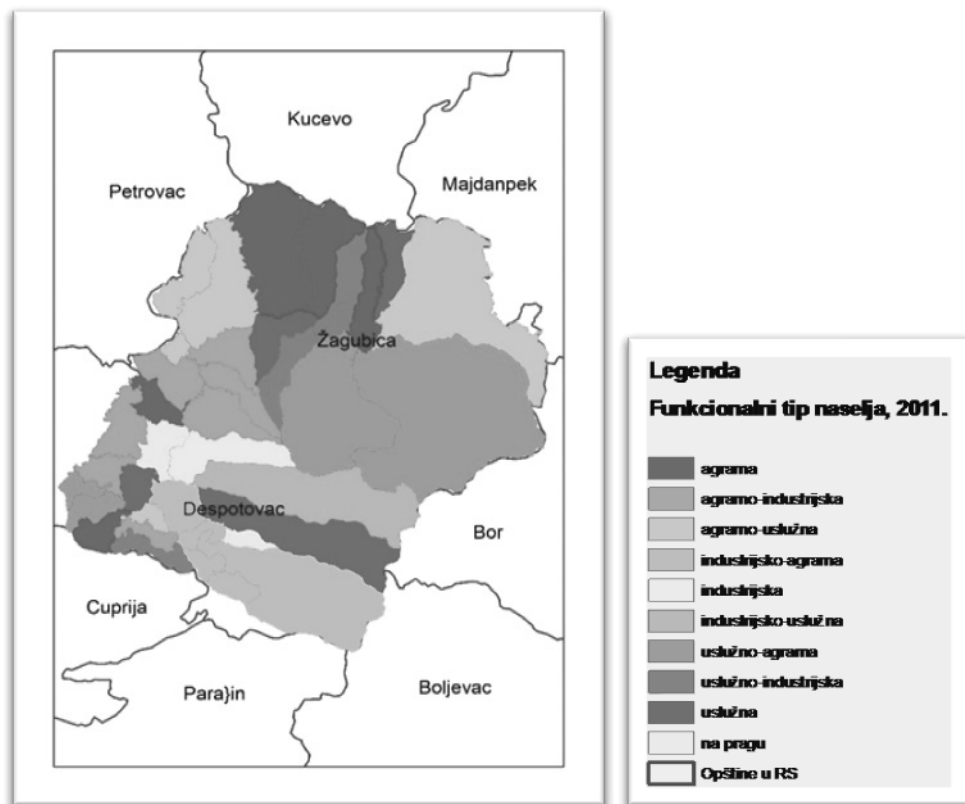
Razvoj regiona *ograničen* je mnogim faktorima: periferni geografski položaj u odnosu na ostatak Republike; loše stanje lokalne infrastrukture, posebno slaba interna mreža saobraćajnica; nerešeno pitanje otpadnih voda naselja, deponije čvrstog otpada, odlaganja i eliminacije otpadaka prerade drveta; nekontinuirana turističko-rekreativna namena na celom potezu uslovljena saobraćajnom nepovezanošću delova kompleksa, koja fizički odvaja sistem između polova razvoja (turističkih lokaliteta), čineći tako prostorni diskontinuitet koji devalvira turistički kvalitet kompleksa kao celine; izražena depopulacija i veoma nepovoljna starosna struktura stanovništva, kao posledica odseljavanja stanovništva; veliki udeo staračkih domaćinstava; visok procenat stanovništva bez osnovnog obazovanja; nedovoljna obučenost za rad u sektoru turizma, valorizaciju turističkih potencijala i nedostatak visokoobrazovanog kadra za dalji razvoj javnih službi i drugih sofisticiranih delatnosti; neplansko korišćenje prostora, tj. neracionalno korišćenje građevinskog zemljišta na račun zauzimanja najplodnijih poljoprivrednih površina; nedovoljna razvijenost objekata javnih službi; neadekvatna opremljenost naselja komunalnom infrastrukturom; nizak nivo investicija; neloyalna konkurencija; nedostatak tržišta; posledice privatizacije; zastareli tehnički kapaciteti; niska produktivnost; nemogućnost plasmana; nepostojanje zadruga; niske cene poljoprivrednih proizvoda; zastarela mehanizacija i tehnologija; nedostatak inspeksijske kontrole; usitnjenost parcela i dr (RPPPPN KP, 2021, Nacrt).

FUNKCIONALNE DETERMINANTE MREŽE NASELJA

Mreža naselja, demografske prilike i privredni razvoj naselja na području Plana odlikuje velika *raznolikost* u pogledu veličine, geneze, morfologije i funkcije naselja. Grupu bitnih činilaca razvoja sistema naselja u Regionu čine funkcionalne determinante. U vreme industrijske urbanizacije i koncentracije stanovništva i funkcija u opštinskim centrima, došlo je do procesa funkcionalne transformacije naselja pojedinačno i njihove mreže u celini. Do sedamdesetih godina prošlog veka uglavnom su samo opštinski centri imali polifunkcionalni karakter (proizvodno-zaradna funkcije, rezidencijalne, trgovinske, administrativne, upravne, kulturne, zdravstvene i obrazovne funkcije), dok su ostala naselja bila monofunkcionalna, sa dominacijom zaposlenosti aktivnog stanovništva u primarnim delatnostima, najčešće u okviru sopstvenih gazdinstava ili u zemljoradničkim zadrugama i poljoprivrednim kombinatima. Pojedina naselja isticala su se funkcijom centara razvoja turizma. Iz domena javno-socijalne infrastrukture razvijano je osnovno obrazovanje sa relativno disperznim razmeštajem školskih objekata u skladu sa razmeštajem školoobaveznog kontingenta stanovništva. Od tada, do danas, sela se funkcionalno transformišu pod direktnim ili indirektnim uticajima razvoja i diverzifikacije funkcija opštinskih i regionalnih centara.

Deo kontingenta radnosposobnog stanovništva i dalje se dobrim delom zadržao u primarnim i sekundarnim delatnostima, sa tendencijom da postepeno pređe u tercijarno-kvartarne delatnosti. Prema tipologiji naselja zasnovanoj na funkcijskim pokazateljima (Tošić, D., 2013), prema podacima Popisa 2011. god., *struktura aktivnog stanovništva* naselja je heterogena (karta 2). Udeo naselja agrarnog tipa iznosi 46%, industrijskog 19%, uslužnog 11%. Prosečno naselje je agrarno-industrijskog, agrarno-uslužnog ili industrijskog tipa. Teritorijalni domet funkcije rada opštinskih centara najjači je u njihovoj neposrednoj okolini. U ovim prostorima se broj funkcionalno transformisanih naselja uslužnog i uslužno-industrijskog karaktera uvećao u odnosu na ranije. Nasuprot tome, u zonama slabijeg uticaja dominantnih centara sve je veći broj funkcionalno transformiranih naselja agrarnog tipa. U poslednjem međupopisnom periodu 2002-2011. godina smanjio obim radne snage kao posledica recesije ukupne privrede u državi. To je uslovljeno smanjenjem broja zaposlenih u centrima rada sa jedne strane, a sa druge, smanjenjem broja radnog kontingenta iz sela koji je prešao u neaktivno stanovništvo ili lica sa svojim prihodima. Starenje populacije u seoskim područjima i ukupno smanjenje radnog kontingenta iz sela uticalo je da se iz ovih naselja, mahom udaljenih od centara rada, smanji i dnevna migracija. Sa udaljavanjem od opštinskih centara, smanjuju se i funkcijske promene u naseljima, opada urbanost te su naselja agrarnog tipa i njegovih modaliteta uglavnom pozicionirana na periferiji.

Karta 2: Funkcijski tipovi naselja

Izvor podataka: Popis 2011, knjiga 15, RZS, 2014.

SAVREMENA MREŽA NASELJA REGIONA

Mrežu naselja Regiona, površine oko 1.202 km² sačinjava *nedovoljno koherentan sistem* od 38 naselja razmeštenih u 36 katastarskih opština (tabela 1). Dva naselja, na teritoriji opštine Despotovac, imaju status gradskih u statističkom smislu: Despotovac (4.197 stanovnika) i Resavica (2.035 stanovnika). U gradskim naseljima živi 6.232 stanovnika ili 24% od ukupnog stanovništva Regiona. Prosečna veličina naseljskog atara iznosi oko 32 km² i broj naselja u odnosu na broj katastarskih opština i veličinu atara po opštinama je relativno povoljan. U opštini Despotovac ima 17 katastarskih opština, sa 20 naselja i atarima prosečne veličine od oko 104 km², dok je u opštini Žagubica 19 katastarskih opština sa 18 naselja, sa prosečnom veličinom atara od oko 42 km². Generalno, naselja su pretežno ruralna, izuzev naselja Despotovac i Žagubica koja imaju urbani karakter, Resavice i Ravne Reke (rudarska naselja) i Krepoljina i Stenjevec koja imaju karakter naselja mešovitog tipa. Celokupan prostor je *depopulativan* i uslovno podeljen na urbane centre Despotovac i Žagubicu sa svojim zonama uticaja. Ovi opštinski centri su u prošlosti privlačili stanovništvo, a danas to čine u manjem obimu i njima gravitiraju uglavnom seoska naselja sa teritorija opština Despotovac i Žagubica. Ipak, u širem kontekstu, plansko područje (Region) ostvaruje određene funkcionalne veze sa bližim ili daljim okruženjem. Kao deo sekundarne razvojne osovine na potezu Batočina- Despotovac- Žagubica- Bor, korepondira

na istoku preko Batočine i Jagodine sa šumadijskom oblašću, na severu preko Petrovca na Mlavi sa braničevskom oblašću, na istoku preko bipolarne borsko-zaječarske aglomeracije sa borskom i zaječarskom oblašću i na jugu preko Čuprije i Paraćina sa pomoravskom oblašću.

Tabela 1. Osnovni podaci o mreži naselja

Naziv naselja	Opštinski/ gradski centar	Varijable (Popis 2011)					
		broj st.	udeo DnMig	udeo lica koja rade u poljoprivr.	Udeo polj. dom.	udeo zaposlenih u 2 i 3. sektoru u naselju stanovanja	Tip naselja *
Despotovac	OC	4197	16.96	0.42	17.1	57.51	1
Žagubica	OC	2590	6.32	3.17	51.47	53.91	1

Izvor podataka: Posebni podaci, Republički zavod za statistiku, 2011.

*TIP naselja: 1 – gradsko; 2- mešovito; 3 – seosko

HIJERHIJSKA STRUKTURA NASELJA

Kako bi se podstakla koherentnija organizacija elemenata, tj. naselja planskog regionalnog sistema, na osnovu fizičkih, demografskih, socioekonomskih i drugih karakteristika planskog područja predloženo je nekoliko *hijerahijskih rangova* buduće mreže naselja:

- Prvi hijerarhijski rang - Despotovac i Žagubica kao primarni/opštinski centri sličnih funkcionalnih kapaciteta.
- Drugi hijerarhijski rang - Resavica i Krepoljin kao sekundarni/subopštinski centri.
- Treći hijerarhijski rang - Stenjevac, Laznica, Milanovac kao centri zajednice naselja koji treba da predstavljaju mesta povezivanja urbanog sa ruralnim delovima opština Žagubica i Despotovac.
- Četvrti hijerarhijski rang - naselja Panjevac, Sladaja, Strmosten, Ravna Reka i Osanica, Suvi Do kao lokalni centri.
- Primarna seoska naselja - ostala seoska naselja.

Generalno u prostoru Regiona izdvajaju se subregionalni / lokalni centri – centri supralokalnih / lokalnih funkcija i skromnih zona uticaja, nedovoljno dobro infrastrukturno povezani sa regionalnim centrima i demografski ugroženi (na osnovu PPRS 2020-2035, Nacrt).

KONCEPCIJA RAZVOJA MREŽE NASELJA U REGIONU

Koncepcija razvoja naseljskog sistema Regiona zasnivaće se na smanjivanju i uravnoteženju razlika, posebno u domenu javno-socijalne infrastrukture. Neophodno je *snažnije funkcionalno povezivanje* sa razvijenim urbanim područjima u okruženju (Bor, Zaječar, Kragujevac, Jagodina, Beograd i dr.) kao motorima razvoja urbanog sistema Srbije u celini, pod čijim funkcijskim uticajima će se urbani i manji ruralni centri u Regionu aktivirati i čiji će budući razvoj biti zasnovan na specifičnim i nedovoljno iskorišćenim resursima i potencijalima (pre svega turističkim).

Budući razvoj ovog prostora zasnivaće se na tzv. „*opštem urbanom kontekstu*“ po kome su urbana područja i centri koji ga grade kvalitativno izjednačeni u davanju uslova neophodnih za kvalitetan život stanovništva, a komplementarni su u ponudama radnih mesta i usluga, kako za rezidencijalno stanovništvo tako i za dnevne i druge migrante. To znači da se elementi kvaliteta urbanog života (osnovni skup usluga i kvalitetna infrastruktura) i bezbednosti osećaju gotovo u svakom naselju urbanog sistema, bez obzira na njegovu udaljenost od centra i demografsku

veličinu. Preduslovi su u razvoju efikasnog interurbanog saobraćaja i decentralizaciji funkcija, javnosocijalne infrastrukture i institucija, koji će podsticati dnevnu i opštu pokretljivost stanovništva (*PPRS, 2035, Nacrt*).

UMESTO ZAKLJUČKA

Racionalna organizacija i povezivanje postojećeg naseljskog sistema unutaregionalno i intraregionalno kroz unapređenje funkcija centara i jačanje demografskog kapaciteta svih naselja, posebno u pogledu kvaliteta radne snage, unapređenje infrastrukturne opremljenosti i valorizacije geografskog položaja, predstavlja imperativ planskog prostora. U tom smislu su bitni sledeći *operativni ciljevi*:

- Transformacija manjih urbanih centara u ruralnom okruženju u progresivne i prosperitetne centre ruralnih područja
- Primena koncepta „korisnika prostora“ i dimenzionisanje funkcija urbanih, posebno centara sa turističkim potencijalom prema ukupnom broju korisnika prostora i usluga, koji uključuje broj stalnih stanovnika i ostalih stalnih i povremenih korisnika.
- Uspostavljanje snažnijih funkcionalnih i prostornih veza između lokalnih centara i njihovog seoskog okruženja kroz bolji interurbani saobraćaj, odnosno efikasniju saobraćajnu povezanost svih regionalnih celina.
- Apsolutna zaštita javnog interesa i javnog prostora u urbanim naseljima i naseljima sa turističkim potencijalima, uz striktno poštovanje urbanističkih standarda i parametara radi unapređenja kvaliteta života, uređenosti i atraktivnosti prostora (*PPRS, 2035, Nacrt*).

Kako plansko područje ima nepovoljnu demografsku, ekonomsku i socijalnu strukturu, za razvoj funkcionalnih veza sa okruženjem značajno je *unapređivanje socijalne kohezije*, kroz razvoj kapaciteta društvene infrastrukture i institucionalno-programsku podršku u ovoj oblasti. Ovo će se ostvariti povećanjem dostupnosti osnovnih usluga i to: putem mobilnih službi; povezivanjem različitih sektorskih programa; saradnjom javnog, privatnog i civilnog sektora u pojedinim oblastima, i dr. Uprkos izrazitoj depopulaciji gotovo svih naselja na planskom području, teritorija Prostornog plana, sa svojim prirodnim i kulturno-istorijskim vrednostima od priznatog nacionalnog i međunarodnog značaja, predstavlja razvojno prirodno, kulturno-istorijsko, turističko i privredno područje specifične ponude, koje zavređuje svoje mesto u kompleksnoj celini koja povezuje sve razvojne elementa šireg funkcionalnog okruženja (*RPPPPN KP, 2021, Nacrt*).

LITERATURA:

Jeftić, M. (2019). Funkcionalno urbani region u prostornom planiranju. Beograd: Geografski fakultet.

Regionalni prostorni plan područja posebne namene turističke regije Kučajske planine (RPPPPN KP), 2021, Nacrt.

Prostorni plan Republike Srbije 2021-2035, Nacrt.

Tošić, D., Krunić, N. (2009): Problems of spatial-functional organization of Južno Pomoravlje region's network of settlements, *Spatium* (19):20-29.

Tošić, D. (2013). Principi regionalizacije. Beograd: Geografski fakultet.